

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Specijalna edukacija
i rehabilitacija DANAS

Zbornik radova

10th INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE

Special Education
and Rehabilitation TODAY

Proceedings

Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine
Belgrade, October, 25–26th, 2019

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine

ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 25–26th, 2019

PROCEEDINGS

Beograd, 2019.
Belgrade, 2019

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
BEOGRAD, 25–26. OKTOBAR 2019. GODINE
ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
BELGRADE, OCTOBER, 25–26th, 2019
PROCEEDINGS

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Snežana Nikolić, dekan

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. dr Mile Vuković

UREDNICI / EDITORS

Prof. dr Vesna Žunić Pavlović

Prof. dr Aleksandra Grbović

Prof. dr Vesna Radovanović

RECENZENTI / REVIEWERS

Prof. dr Ranko Kovačević, prof. dr Vesna Bratovčić

Univerzitet u Tuzli – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Tuzla, BiH

Prof. dr Viviana Langher

Università Sapienza di Roma – Facoltà di Medicina e Psicologia, Roma, Italia

Prof. dr Branislava Popović Čitić, doc. dr Slobodan Banković, doc. dr Ljubica Isaković

*Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija*

LEKTURA I KOREKTURA / PROOFREADING AND CORRECTION

Maja Ivančević Otanjac, predavač

DIZAJN I PRIPREMA / DESIGN AND PROCESSING

Mr Boris Petrović

Biljana Krasić

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku CD

Proceedings will be published in electronic format CD

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-129-7

Objavlјivanje Zbornika radova podržalo je Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UPOTREBA REČI SUPROTNOG ZNAČENJA U PISANOM I ZNAKOVNOM JEZIKU*

Ljubica Isaković**, Mia Šešum, Nadežda Dimić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija

Odsustvo slušanja kod gluve i nagluve dece komplikuje i otežava razvoj govora i jezika. Oni se usvajaju na specifičan način i razvijenost će, u velikoj meri, zavisi od podsticaja iz okoline. Poseban problem je izgradnja rečnika, usvajanje novih reči, kao i njihovo adekvatno povezivanje sa značenjem. Znakovni jezik za njih nije hendikep već prirodni oblik izražavanja, uporediv sa izražajnim potencijalom govornog jezika. On im omogućava kognitivna, komunikativna i kreativna iskustva. Cilj ovog rada bio je da se utvrdi stepen usvojenosti reči suprotnog značenja datih imenica, glagola, prideva i priloga u pisanom i znakovnom jeziku gluvih i nagluvih učenika. Korišćen je segment Jezičkog korpusa za procenu leksičko-stilskih specifičnosti (Dimić i Isaković, 2003). Od dece se tražilo da daju suprotna značenja na zadate reči, koristeći pisani i znakovni jezik. Ispitivanjem je oduhvaćeno 54 učenika sa oštećenjem sluha uzrasta od petog do osmog razreda i obavljeno je u Beogradu. Računali smo frekvencije i procenite, aritmetičku sredinu i standardnu devijaciju, t-test i njegov značaj, Vilkoksonov test označenih rangova. Uočava se uticaj uzrasta na adekvatnu upotrebu reči suprotnog značenja. Najveći broj pravilno korišćenih reči suprotnog značenja i bolji rezultati dati su u znakovnom jeziku (imenice $t = -3,82$, $p < 0,01$; glagoli $t = -9,11$, $p < 0,01$; pridevi $t = -4,73$, $p < 0,01$; prilozima $t = -6,89$, $p < 0,01$). Znakovni jezik treba da bude osnova za razvoj pisanog jezika gluve dece. Njegov razvoj prati razvoj pisanog govora, utiče na bolje razumevanje značenja postojećih reči, kao i na usvajanje značenja nepoznatih reči. Uočene su i date specifične greške.

Ključne reči: reči suprotnog značenja, pisani govor, znakovni jezik, gluvi i nagluvi učenici

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Uticaj kohlearne implantacije na edukaciju gluve i nagluve dece“ (br. 179055), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** ljubicaisakovic07@gmail.com

Uvod

Odsustvo slušanja otežava ili onemogućava razvoj govora i jezika. Jezik se usvaja uz podsticaje i intenzivnu rehabilitaciju, kasnije i kroz edukaciju, a njegova razvijenost će u velikoj meri zavisiti od različitih faktora: vremena nastanka oštećenja, vrste amplifikacije, kvaliteta rehabilitacije, podrške i uključenosti porodice i okoline.

Složen proces prilagođavanja gluvih i nagluvih jezičkom sistemu, koji se u prirodnom procesu nužno usvaja u sprezi zvuka i značenja, dovodi do mnogih deficita i teškoća, koje su znatno veće nego teškoće u učenju stranog jezika s kojima se susreću deca koja čuju (Kašić i Dimić, 1999).

Mnoga gluva deca uspeju da nauče veći broj reči, ali često ne shvataju u potpunosti sva njihova značenja. Neke reči, čije značenje poznaju, ako su u pisanom izrazu, u određenom padežnom obliku, licu, ne uspevaju da povežu sa značenjem. Oni te reči poseduju u svom pasivnom leksikonu (imenice u nominativu, glagole u infinitivu) i ne uspevaju da ih spontano upotrebljavaju u rečenicama i komunikaciji. U svakodnevnom životu koriste mali broj reči, koje van konteksta ne prepoznaju.

Razumevanje reči se, ističe Lurija (1982), ne svodi na jednostavno prepoznavanje njenog značenja: to je aktivni proces izbora među mnoštvom značenja koji se na različitim stupnjevima kognitivnog razvoja ne odvija isto.

Znakovni jezik je prirodni izraz gluve dece koji ona koriste u svojoj međusobnoj komunikaciji. Oni svoj jezik s uzrastom usavršavaju, tako da on postaje precizno i nezamenljivo sredstvo u razmeni misli, osećanja, potreba i iskustava (Isaković, Dimić i Kovačević, 2014).

Znakovni jezik se ne uči na posebnim časovima, već ga deca savladavaju učeći ga ili od svojih gluvih roditelja (usvajaju ga kao maternji jezik) ili od gluvih vršnjaka. Teškoće u razumevanju znakovnog jezika nastaju usled velikog broja sinonimnih znakova. SZJ je uvek praćen govorom, mimikom i daktilologijom, što u velikoj meri olakšava razumevanje i praćenje pokazanog (Isaković i Kovačević, 2015).

Grosjean (1996) navodi da se pod dvojezičnošću podrazumeva da gluve osobe koriste znakovni jezik, ali i jezik zajednice u kojoj žive u pisanoj formi, ali čak i u govornoj formi.

Materijal i metod

Cilj

Cilj ovog rada bio je da se utvrdi stepen usvojenosti reči suprotnog značenja datih imenica, glagola, prideva i priloga u pisanom i znakovnom jeziku gluvih i nagluvih učenika.

Instrument

Korišćen je segment Jezičkog korpusa za procenu leksičko-stilskih specifičnosti (Dimić i Isaković, 2003). Od dece se tražilo da daju suprotna značenja na zadate reči (imenice, glagole, prideve i priloge) koristeći pisani govor i znakovni jezik.

Uzorak

Ispitivanje je obuhvatilo 54 gluvih i nagluvih učenika uzrasta od V do VIII razreda (9 učenika V razreda, 13 učenika VI razreda, 18 učenika VII razreda i 14 učenika VIII razreda). Istraživanje je obavljeno u dve škole u Beogradu.

Metodologija obrade podataka

Računali smo frekvencije i procenite, aritmetičku sredinu i standardnu devijaciju, t-test i njegovu značajnost, *Vilkoksonov test označenih rangova*.

Rezultati sa diskusijom

Tabela 1. Postignuća pri upotrebi reči suprotnog značenja u okviru pisanog govora i znakovnog jezika (V razred)

V razred	Imenice		Glagoli		Pridevi		Prilozi	
	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik
AS	2,00	2,89	1,22	2,89	2,33	3,67	2,00	3,78
SD	1,58	1,83	1,30	1,76	1,58	1,00	1,58	1,09
min	0	1	0	0	0	2	0	2
max	4	5	3	5	4	5	4	5

Najbolji rezultati ostvareni su pri upotrebi reči suprotnog značenja u okviru znakovnog jezika, i to u poznavanju priloga i prideva (minimum tačnih odgovora iznosi 2, a maksimum 5). Najslabiji rezultati ostvareni su u okviru pisanog izraza, pri navođenju glagola suprotnog značenja.

Glupi učenici bolje poznaju antonime imenica, glagola, prideva i priloga, u znakovnom nego u pisanom izrazu ($Z = -2,27$, $p = 0,023$; $Z = -2,53$, $p = 0,011$; $Z = -2,46$, $p = 0,014$; $Z = -2,38$, $p = 0,017$).

Tabela 2. Postignuća pri upotrebi reči suprotnog značenja u okviru pisanog govora i znakovnog jezika (VI razred)

VI razred	Imenice		Glagoli		Pridevi		Prilozi	
	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik
AS	2,69	3,08	1,46	2,77	3,31	4,08	2,92	3,92
SD	1,60	1,61	1,05	1,36	1,44	1,55	1,32	1,32
min	0	0	0	0	0	0	0	0
max	5	5	3	5	5	5	4	5

Bolji rezultati ostvareni su pri upotrebi reči suprotnog značenja u okviru znakovnog jezika, i to u poznavanju priloga i prideva, zatim imenica, dok su najslabije navođena suprotna značenja glagola (u okviru pisanog oblika izražavanja, gde je maksimum tačnih odgovora 3).

U poznavanju antonima imenica, prideva i priloga, u pisanom i znakovnom izrazu, statistički značajne razlike nisu uočene ($Z = -1,14$, $p = 0,25$; $Z = -1,62$, $p = 0,11$; $Z = -1,86$, $p = 0,06$). Međutim, učenici bolje poznaju antonime glagola u znakovnom nego u pisanom izrazu ($Z = -2,68$, $p = 0,007$).

Tabela 3. *Postignuća pri upotrebi reči suprotnog značenja u okviru pisanog govora i znakovnog jezika (VII razred)*

VII razred	Imenice		Glagoli		Pridevi		Prilozi	
	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik
AS	2,17	2,72	1,00	2,33	3,11	3,61	2,06	3,33
SD	0,71	1,07	,97	1,03	1,97	1,38	1,21	,91
min	1	1	0	1	0	1	0	2
max	3	5	3	4	5	5	4	5

U okviru znakovnog jezika se ostvaruju bolji rezultati, i to u poznavanju priloga i prideva, zatim imenica, dok su u pisanom izrazu najslabije navođena suprotna značenja glagola. Bolje se poznaju antonimi imenica, glagola, prideva i priloga u znakovnom nego u pisanom izrazu ($Z = -2,23$, $p = 0,026$; $Z = -3,31$, $p = 0,001$; $Z = -2,31$, $p = 0,021$; $Z = -3,10$, $p = 0,002$).

Tabela 4. *Postignuća pri upotrebi reči suprotnog značenja u okviru pisanog govora i znakovnog jezika (VIII razred)*

VIII razred	Imenice		Glagoli		Pridevi		Prilozi	
	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik
AS	2,50	3,36	1,21	3,14	3,79	4,57	2,79	4,07
SD	1,09	1,08	1,12	1,61	1,37	0,65	1,05	0,92
min	1	2	0	0	0	3	0	2
max	4	5	3	5	5	5	4	5

Najbolji rezultati ostvareni su pri upotrebi reči suprotnog značenja u okviru znakovnog jezika (poznavanje priloga i prideva). Učenici najslabije poznaju suprotna značenja glagola i imenica - pisani oblik izražavanja. Bolje je poznavanje antonima imenica, glagola, prideva i priloga u znakovnom nego u pisanom izrazu ($Z = -2,56$; $p = 0,01$; $Z = -3,00$, $p = 0,033$; $Z = -2,07$, $p = 0,039$; $Z = -3,04$, $p = 0,002$).

Tabela 5. *Postignuća pri upotrebi reči suprotnog značenja u okviru pisanog govora i znakovnog jezika (ceo uzorak N = 54)*

V-VIII razred	Imenice		Glagoli		Pridevi		Prilozi	
	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik	pisani govor	znak. jezik
AS	2,35	3,00	1,20	2,74	3,20	3,98	2,44	3,74
SD	1,22	1,35	1,07	1,40	1,66	1,25	1,30	1,07
min	0	0	0	0	0	0	0	0
max	5	5	3	5	5	5	4	5

Bolji rezultati ostvareni su pri upotrebi suprotnog značenja reči u okviru znakovnog jezika. U okviru obe vrste izražavanja najbolje se poznaju antonimi prideva, priloga, zatim imenica, a najslabije glagola. Viša postignuća (visoko statistički značajne razlike) ostvarena su u okviru znakovnog jezika, i to: kod antonima imenica $t = -3,82$, $p < 0,001$; antonima glagola $t = -9,11$, $p < 0,001$; antonima prideva $t = -4,73$, $p < 0,001$; antonima priloga $t = -6,89$, $p < 0,001$).

Isaković (2007) navodi da učenici oštećenog sluha najbolje rezultate ostvaruju pri pisanju suprotnog značenja prideva, zatim priloga, glagola, dok su najslabije rezultate pokazali pri pisanju imenica suprotnog značenja. Poredeći povezanost između poznavanja antonima imenica, glagola, prideva i priloga dobijaju se srednje visoke pozitivne korelacije (statistički značajne na nivou 0,01).

Dimić i Isaković (2018) su poredile postignuća gluhih sa postignućima učenika koji čuju. Tu su uočeni jezički deficiti i zaostajanje, naročito u pojedinim vrstama reči (npr. usvojenost antonima apstraktnih imenica). Ovaj nalaz se može povezati sa specifičnostima znakovnog jezika u kojem postoje sinonimni znaci (odnosno jednim znakom se prikazuje veći broj pojmova, dok za neke pojmove znak ni ne postoji).

Statističkom analizom usvojenosti suprotnog značenja reči, kod gluhih i učenika koji čuju, utvrđene su visoko statistički značajne razlike ($p = 0,01$) u korist učenika koji čuju (Isaković, 2007). Kod obe grupe učenika najbolji rezultati su ostvareni prilikom navođenja suprotnog značenja prideva, dok su gluvi učenici najslabije navodili suprotna značenja imenica, gde i uočavamo najveće zaostajanje u odnosu na učenike koji čuju. Učenici koji čuju su posle prideva najbolje znanje pokazali na imenicama, zatim prilozima, dok su najslabiji pri navođenju suprotnog značenja glagola.

Razvijenost znakovnog jezika u velikoj meri utiče i na pisani izraz gluhih. Na to ukazuje i istraživanje grupe autora koji ističu da je rani bilinvizam usko povezan sa funkcijama višeg reda, kao što je kognitivna obrada podataka. Oni u svojoj studiji ispituju efekte dvojezičnosti (američki znakovni jezik – ASL i pisani engleski jezik) i ukazuju na visoku prednost bilingvizma kod složenijih zadataka. Nivo usvojenosti oba jezika predstavlja pokretačku snagu za kognitivni razvoj (Kushalnagar, Hannay, & Hernandez, 2010).

U našem istraživanju je uočeno da postoji veći broj zadataka bez odgovora. Taj vid odgovora se najčešće javlja kod mlađih ispitanika, čiji je govor u razvitku, a smanjuje se na starijim uzrastima. Pojavilo se mnoštvo karakterističnih odgovora: za imenice (*mladost* – nije mladost, ne mladost; stari; *žalost* – veselo, smešno; *ljubav* – nije ljubav, ne ljubav, razvod); za glagole (*zaboraviti* – setio se, znati; *doći* - doviđenja, beži, ode; *voleti* – nije volim, nije voleti). Najčešći odgovor na zadati pridev *veliki* je nizak, za *dugačak* – dug; dok su na prilog ranije učenici odgovarali – posle podne, uveče, a na prilog *malo* – malo više, *ispred* – pozadi, pre, nazad.

Zaključak

Ovim istraživanjem možemo potvrditi značaj usvojenosti znakovnog jezika kod gluvih i nagluvih učenika. On pospešuje i ubrzava razvijenost jezika, poznavanje pojmova i njihovu aktivnu primenu. U okviru obe vrste izražavanja najbolje se poznaju antonimi prideva, priloga, zatim imenica, a najslabije glagola. Ovakve rezultate možemo pripisati i sistematskom uticaju škole na jezičku razvijenost učenika, jer se u njima aktivno koriste i znakovni i pisani način izražavanja.

Literatura

- Dimić, N. i Isaković, Lj. (2018). *O znakovnom jeziku*. Univerzitetski udžbenik. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, ICF.
- Grosjean, F. (1996). Living with two languages and two cultures. In I. Paransis (Ed.), *Cultural and language diversity and the deaf experience* (pp. 20-37). Cambridge: Cambridge University Press.
- Isaković, Lj. (2007). Neke specifičnosti upotrebe leksike kod dece oštećenog sluha i dece koja čuju. *Beogradska defektološka škola*, 3, 17-32.
- Isaković, Lj., Dimić, N. i Kovačević, T. (2014). Specifičnost pitanja i odgovora u pisanom, govornom i znakovnom jeziku kod gluvih i nagluvih učenika. *Nastava i vaspitanje*, 3, 493-504.
- Isaković, Lj. i Kovačević, T. (2015). Komunikacija gluvih i nagluvih-mogućnosti i ograničenja u obrazovanju. *Teme*, 39(4), 1495-1514.
- Kašić, Z. i Dimić, D. N. (1999). Jezička kompetencija gluve i nagluve dece u ostvarivanju zavisne klauze. *Beogradska defektološka škola*, 1, 10-19.
- Kushalnagar, P., Hannay, J. H., & Hernandez, E. A. (2010). Bilingualism and attention: a study of balanced and unbalanced bilingual deaf users of American Sign Language and English. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 15(3), 263-273.
- Lurija, A. R. (1982). *Osnovi neurolingvistike*. Beograd: Nolit.

THE USE OF WORDS OF THE OPPOSITE MEANING IN WRITTEN AND SIGN LANGUAGE*

Ljubica Isaković, Mia Šešum, Nadežda Dimić

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation,
Belgrade, Serbia

The absence of the auditory component in deaf children complicates or completely incapacitates the development of speech and language. Language is adopted in a specific manner and its development depends greatly on the stimulus from the environment. Problem in vocabulary building is the assimilation of new words and their adequate association with their meaning. For deaf children, sign language is not a handicap, but a natural form of expression, comparable to the expressive potential of spoken language which provides them with cognitive, communicative and creative experiences. The purpose of this paper was to examine the level of adoption of the opposite meaning of the given nouns, verbs, adjectives and adverbs in written and sign language of deaf and hard of hearing students. The study incorporated a segment of the Language corpus for the evaluation of lexical-style related characteristics (Dimic & Isakovic, 2003). In the tasks that were given to the children, they were asked to give opposite meanings of the given words using written and sign language. The study consisted of 54 deaf students attending fifth to eighth grade at two schools in Belgrade. We calculated frequencies and percentage mean score and standard deviations, t-test and its significance, Wilcoxon Signed Ranks Test. We determined the influence of age on adequate use of words of the opposite meanings. The greatest number of correctly used words of the opposite meaning was used in the sign form of expression (nouns $t = -3.82$, $p < 0.01$; verbs $t = -9.11$, $p < 0.01$; adjectives $t = -4.73$, $p < 0.01$; adverbs $t = -6.89$, $p < 0.01$). Sign language should be the basis for the development of the written language of deaf children. Its development follows the development of written speech, influences a better understanding of the meaning of existing words, and the acceptance of the meaning of unknown words. Different specific mistakes were observed.

Key words: words of the opposite meaning, written language, sign language, deaf and hard of hearing students

* This paper is a result of the project "Influence of Cochlear Implantation on Education of Deaf and Hard of Hearing Children" (No. 179055), financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.